

"O'ZBEK XALQ CHOLG'ULARI TARIXI, RIVOJLANISHI VA ZAMONAVIY IJROCHILIKDAGI O'RNI"

Nabiyeva Muxlisaxon O'ktamjon qizi ¹

¹ Farg'ona davlat universiteti 2- kurs magistranti

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 20.01.2025

Revised: 21.01.2025

Accepted: 22.01.2025

KALIT SO'ZLAR:

O'zbek xalq
cholg'ulari, tarix,
turlar, ijrochilik,
musiqiy ta'lim,
repertuar, zamonaviy
musiqiy madaniyat,
milliy musiqa, ijro
texnikasi.

Maqolada O'zbek xalq cholg'ularining tarixi, turlari va zamonaviy ijrochilikdagi o'rni tahlil qilinadi. Xalq musiqasidagi o'rni, ijro texnikasi, repertuaridagi yangiliklar va musiqiy ta'limdagi roli yoritiladi. Shuningdek, maqolada musiqiy an'analar va milliy cholg'ularni saqlash, ularni zamonaviy musiqa madaniyati bilan uyg'unlashtirish yo'llari ko'rsatilgan. Maqola musiqiy ta'lim tizimi va O'zbek xalq cholg'ularining xalqaro musiqiy sahnadagi o'rni haqida ham fikr yuritadi

KIRISH. O'zbek xalq cholg'ulari tarixidan qisqacha ma'lumotlar. Ularning paydo bo'lishi qadim-qadim davrlarga borib taqalishi, ma'lumotlarga qaraganda, dastlabki musiqa cholg'ulari eramizdan avvalgi 8-asrda rivoj topgan, deb taxmin qilinishi. Zamonaviy amaliyotida qo'llanilayotgan cholg'u ijrochilik haqida. Manbalar va adabiyotlar ro'yxati. O'zbek xalq cholg'ulari orkestri va uning partituras, ijrochilik imkoniyatlari rivojlanib, repertuarining asta-sekin boyib borishida xizmatlari singgan musiqa sa'ati arboblari haqida. Shu orkestr uchun partitura ko'rinishining shakllanishi: San'atshunos olim Saidiy S.B. jahon standartlari atamalariga xos milliy va ayrim jahon cholg'ulari klassifikatsiyasi. 1. IDIOFONLAR- (jarangli, shovqinli, dag'al – bir tonli tovush xususiyatiga ega nomusiqaviy cholg'u buyumlari); qayroq, qoshiq, zanzir, g'o'lachalar daspon, zanglar, Tim-Tam, tarelka,

ushburchak, bubenshik, kola1kola,qo'ng'iroqchalar,kaston'yetto,brusok, treshyotka, maracas va boshqalar. . MEMBRONOFONLAR- (memdrasiyasi keng, teri yo sunniy plastitk tortilgan urma zarbli cholg'ular); Litavralar, Nog'oralar turi, Doyra, dovul, tAblak, Hind table bas va table usul. Kongo,barabanlar turi, urma cholg'ular oilasi va boshqalar . XORDOFONLAR – (xromatik sozlanishga ega; mizrob, kamon, noxun, noxunsher va tirnab chalinadigan cholg'ular,); rubob prima, rubob sekunda, rubob, afg'on rubob, dutorlar oilasi; alt, dutor bas va kontrabas, g'ijjaklar oilasi, skripka, violonchl, Skripka kontrabas, bayan, akkordeon, rayal va fortepiano, gitara, sitor, shashtor, manzur,tor, al-Ud,tanbur va sat ova boshqalar.

AEROFONLAR – (puflama, nafasli cholg'ular);Nay pikola, Nay, sunray, qo'shnay, karnay, bo'lamon, yevropada truba, fleyta gabbay, klarnet, saksafon, faggot, voltorna,trombon, bas, tuba, sholand va Hind dunayi, temir changqobiz va boshqalar.

ZOOMORFOLOGIK – (hayvon va parrandalar suyagi, shoxi, qanot – suyagi, qanot - kifti); Burg'u- yirtqich bussasimon hayvon shoxlari, g'ajir nay- (suyakdan yasalgan cho'pon nay.), suyak changqovuz,

. POZOOMORFOLOGIK – (suvenirli, hushtak, churrak, bulbulcha, ayiqcha va boshqalar).bulbulcha, ayiqcha, toycha,xo'rozcha, donak, hushtak, churrak, ishqiriq, jalaajin,zuuldek va boshqalar. O'zbek xalq cholg'u ijrochiligining qadimiy va boy an'analari. Ommaviy cholg'u jamoalarining tuzilishi. O'zbekiston musiqa va san'at o'quv yurtlarida xalq cholg'ulari bo'yicha ta'limning yo'lga qo'yilishi. Umummadaniy va estetik tarbiya jarayonida hamda musiqiy savodxonlikni targ'ib qilishda o'zbek milliy cholg'ularining roli. o'zbek milliy cholg'ulari bo'yicha ta'lim tizimidagi muammolar. o'zbek xalq cholg'ularini takomillashtirish jarayoni. Cholg'ularni takomillashtirishga xalq ustalari va sozandalarning qo'shgan hissalar. Xalq cholg'ularida nota tizimi bo'yicha o'qitish;- Xalq cholg'ulari ta'lim tizimi bo'yicha 30-yillardagi xukumat qarorlari. O'quv yurtlarida nota tizimi bo'yicha ta'limning joriy etilishi. Milliy cholg'u ustahonalarining faoliyati. 30-yillar o'zbek musiqa madaniyatining o'sish davri. Toshkentda birinchi musiqa oliy o'quv yurtining tashkil qilinishi. o'zbek davlat filarmoniyasi va nota tizimi bo'yicha ijro etuvchi o'zbek xalq cholg'u orkestrining tuzilishi. Toshkent davlat konservatorisida "Xalq cholg'ulari" bo'limi va fakultetning ochilishi. Milliy musiqa cholg'ulariga bo'lgan talab va ishlab chiqarishning yo'lga qo'yilishi. Ko'p ovozli milliy cholg'u jamoalarining faoliyati, turli cholg'ular uchun mahsus yozilgan asarlarning paydo bo'lishi. O'zbek xalq cholg'u ansambllari va undagi guruhlar;- Milliy cholg'u ansambli-o'zbek musiqa madaniyati tarixida yangi xodisa. Ansambl- oldiga qo'yilgan badiiy vazifalar. o'zbek milliy

cholg'u ansamblining tarkibi, uning cholg'u guruxlari. Guruxlarning bir-biridan farq qiluvchi asosiy belgilar. Puflab chalinadigan cholg'ular guruhi. Nay pikkolo;- yangi yaratilgan cholg'u. tovushqatori va diapazoni. Ijro imkoniyatlari va uslublari. Halq cholg'u ansambli va orkestridagi o'rni. Nay;- o'zbekistonda keng tarqalgan cholg'u. Tovushqatori va diapazoni. Ijro imkoniyatlari va uslublarning o'ziga xosligi. Halq cholg'u orkestri va ansambllaridagi bajaradigan vazifasi. Surnay, karnay;- Tuzilishi, ijro imkoniyatlari, uslublari, tovush tembri. Tovushqatori va diapazoni. Applikatura. Qo'shnay;- Cholg'uning tuzilishi, yasaladigan material. Tovushining o'ziga xosligi. Ijro uslublari va imkoniyatlari. Tovushqatori va diapazoni. Urma va noxunsher orqali ijro etiladigan torli cholg'ular guruxi. (Changlar va Qonun);- Changlar oilasi va qonun, ularning turlari. Sozlanishi va tembri. Ijro uslublari, diapazoni. Halq cholg'u orkestri va ansambllarida tutgan o'rni. Mizrobli, chertma, noxun va kamon orqali ijro etiladigan sozlar guruhi. Prima rubobi;- Yangi yaratilgan cholg'u. Registri. Tuzilishi va sozlanishi. Tovushqatori va diapazoni. Halq cholg'u orkestrida tutgan o'rni. Metsosoprano rubobi;- Yangi yaratilgan cholg'u. Tuzilishi va sozlanishi. Tovush diapazoni. Applikatura va ijro uslublari. Alt rubobi;- Yangi yaratilgan cholg'u. Tovush diapazoni. Ijro uslublari va applikaturasi. Ijro imkoniyatlari. Qashqar rubobi;- qayta ishlangan cholg'u. Tuzilishi va sozlanishi. Tovush diapazoni va tembri. Ijro imkoniyatlari va uslublari. Applikaturasi. Halq cholg'u orkestri va ansambllarida tutgan o'rni. Afg'on rubobi;- qayta ishlangan cholg'u. Tuzilishi va sozlanishi. Tovush diapazoni. Applikaturasi. Ijro uslublari. Halq cholg'u orkestri va ansambllarda tutgan o'rni. 29 Ud.;- qadimda o'zbekiston xududida keng tarqalgan cholg'u. qayta ishlangan ud. Tuzilishi va sozlanishi. Tovush diapazoni va tembri. Ijro uslublari va imkoniyatlari. Prima dutori;- Yangi yaratilgan cholg'u. Tuzilishi va sozlanishi. Tovush diapazoni. Ijro uslublari va imkoniyatlari. Halq cholg'u orkestrida tutgan o'rni. Alt dutori;- Yangi yaratilgan cholg'u. Tuzilishi va sozlanishi. Tovush diapazoni. Ijro uslublari va imkoniyatlari. Halq cholg'u orkestrida va ansambllarda tutgan o'rni. Tenor dutori;- qayta ishlangan cholg'u. Tuzilishi. Tovush diapazoni va sozlanishi. Ijro uslublari va imkoniyatlari. Halq cholg'u orkestri va ansambllarda tutgan o'rni. Sekunda dutori;- Yangi yaratilgan cholg'u. Tuzilishi va sozlanishi. Tovush diapazoni. Ijro uslublari va imkoniyatlari. Halq cholg'u orkestri va ansambllarda tutgan o'rni. Halq dutori;- qadimdan o'zbekiston hududida keng tarqalgan cholg'u. Tuzilishi va sozlanishi. Tovush diapazoni. Ijro uslublari va imkoniyatlari. Halq cholg'u orkestri va ansambllarda tutgan o'rni. Dutor bas;- Yangi yaratilgan cholg'u. Tuzilishi. Sozlanishi va tovush diapazoni. Ijro uslublari va imkoniyatlari. Halq cholg'u orkestri va ansambllarda tutgan o'rni. Dutor kontrabas;- Yangi yaratilgan cholg'u. Tuzilishi.

Sozlanishi va tovush diapazoni. Ijro uslublari va imkoniyatlari. Halq cholg'u orkestrida tutgan o'rni. Tanbur;- qadimiy cholg'ulardan biri. qayta ishlangan tanbur. Tuzilishi va sozlanishi. Tovush diapazoni. Ijro uslublari va imkoniyatlari. Halq cholg'u orkestri va ansambllarda tutgan o'rni. Sato;- qayta ishlangan cholg'u. Tuzilishi va sozlanishi. Tovush diapazoni. Ijro uslublari va imkoniyatlari. Halq cholg'u orkestri va ansambllarda tutgan o'rni. Zarbli cholg'ular guruxi;- o'zbek xalq cholg'u orkestrida foydalaniladigan zarbli cholg'ular, ularning turlari. Simfonik orkestrdan olingan va xalq cholg'u orkestrida foydalaniladigan zarbli cholg'ular. Doyra;- Keng tarqalgan o'zbek xalq zarbli cholg'usi. Tuzilishi. Tembri. Ijro uslublari va imkoniyatlari. Halq cholg'u orkestri va ansambllarda tutgan o'rni. Kichik nog'ora;- Keng tarqalgan o'zbek xalq zarbli cholg'usi. Tuzilishi. Tembri. Ijro uslublari va imkoniyatlari. Halq cholg'u orkestri va ansambllarda tutgan o'rni. Safoil. qayroq. Buben. Uchburchak. Tarelqa. Litavralar;- Bu cholg'ularning tuzilishi. Ijro uslublari va imkoniyatlari. Halq cholg'u orkestri va ansambllarda tutgan o'rni. Kamonli sozlar guruxi;- Bu guruxga kiruvchi cholg'u turlari. Ularning turli musiqiy jamoalarda tutgan o'rni. G'ijjak prima;- Takomillashtirilgan cholg'u. Tuzilishi va sozlanishi. Tovush diapazoni. Ijro uslublari va imkoniyatlari. Halq cholg'u orkestri va ansambllarda tutgan o'rni. G'ijjak alt;- Yangi yaratilgan cholg'u. Tuzilishi va sozlanishi. Tovush diapazoni. Ijro uslublari va imkoniyatlari. Halq cholg'u orkestri va ansambllarda tutgan o'rni. G'ijjaq bas;- Yangi yaratilgan cholg'u. Tuzilishi va sozlanishi. Tovush diapazoni. Ijro uslublari va imkoniyatlari. Halq cholg'u orkestri va ansambllarda tutgan o'rni. Gijjak kontrabas;- Yangi yaratilgan cholg'u. Tuzilishi va sozlanishi. Tovush diapazoni. Ijro uslublari va imkoniyatlari. Halq cholg'u orkestrida tutgan o'rni ham juda beqiyosdir. O'quvchi tomonidan to'la o'zlashtirilgan musiqa asari pirovard natijada sahnada ijro etiladi. Bunga qanday tayyorgarlik ko'rish kerak? O'quvchining sahna ijrosiga biiinchi navbatda o'qituvchilar katta e'tibor va ehtiyotkorlik bilan yondashishlari kerak. Asarni faqat yod olish sahna ijrosi uchun etarli emas, uni tamoshabinga tushunarli tarzda etkazish kerak. Shu sababdan o'qituvchilar bu ishda o'quvchilarga yaqindan yordam berishlari, sahna ijrosi paytida ularning xotirjam bo'lishlari uchun zamin yaratishlari lozim. O'quvchining talabga javob bermaydigan sahnada ijroni ba'zilar haddan ziyod hayajonlanish natijasi, deb tushuntiradilar. Albatta, sahna ijrosi paytida nafaqat yosh sozandalar, xatto tajribali, mohir ustalar ham hayajonlanishadi. Lekin sahna ijrosida sodir bo'ladigan kamchiliklarni faqatgina hayajon tufayli desak to'g'ri bo'lmas. Tajriba guvoxlik beradiki, o'quvchi dars jarayonida musiqa asarini qanchalik puxta o'rgangan bo'lsa, sahna ijrosi paytida u shunchalik kam xatoga yo'l qo'yadi. Sahnada ijrosi paytidagi hayajonlanishning turli ko'rinishi bo'lib, ba'zilar

o'quvchi ijrosiga yordam bersa, boshqalari, aksincha, ijodiy kuchlarga salbiy ta'sir etadi. Ba'zi hollarda hayajonlanishning kelib chiqishiga o'quvchining o'zi sabab bo'ladi, lekin boshqa turdagi xayajonlanish o'quvchining nazorti va iroda kuchidan chetda bo'lishi mumkin: sifatsiz cholg'u, shart-sharoitning noqulayligi, qo'llarning haddan tashqari sovib ketishi va boshqalar. Hayajonlanishni keltirib chiqaradigan sabablardan qat'i nazar, uning asosida o'quvchining psixikasiga bo'lgan ta'siri yotadi. Haddan tashqari hayajonlanishning oldini olish uchun o'quvchi faqatgina o'zining shaxsiy tajribasiga suyanishi va o'z hayajoni sababini to'g'ri aniqlashi kerak bo'ladi. Hayajonning sababi ko'p xollarda musiqa asarining o'quvchi tomonidan yaxshi o'zlashtirilmaganligida ko'rinadi. O'quvchi sahna ijrosi oldidan xuddi shu o'zlashtirilmagan asar (qism)ning bo'lajak ijrosini o'ylab o'z hayajonini yanada zo'raytirib yuboradi. Shu sababdan ham sahna ijrosi o'quvchining ijro mahoratini 33 o'zlashtirish uchun qilgan mehnatini naqadar to'g'ri va sifatli bo'lganligini aniqlashda ko'zgu bo'lib xizmat qiladi. Sahna ijrosida birinchi navbatda o'quvchining repertuaridagi qaysi asarni ijro etish to'g'ri bo'ladi? Tajriba shuni ko'rsatadiki, sahnadagi ijroni o'quvchi repertuaridagi xotirjam, vazmin xarakterga ega bo'lgan musiqa asarlari ijrosi bilan boshlagan ma'qul. Bu o'quvchining o'z xayajonini engishiga, fikrlarini bir maqsadga qaratishiga yordam beradi. Lekin ba'zi sozandalar konsertda o'zlarining chiqishlarini murakkab va jadal tezlikdagi musiqa asarlarining ijrosi bilan boshlaydilar. Ular konsertning boshlanishida hali kuchlar sarf bo'lmasidan, charchab qolmasdan oldin murakkab musiqa asarlarni ijro etish ma'qul, deb tushuntirishadi. Albatta, har bir sozanda bo'lajak sahna ijrosida oldin o'z kuch va imkoniyatlarini chamalab, shu asosda ijro etilajak musiqa asarlarining tartibini tuzib olishi kerak. Sahna ijrosidan oldin sozanda nima bilan shug'ullanishi kerak? O'z- o'zidan ma'lumki, musiqa asarini puxta o'rganib, o'zida mustahkam ishonch paydo qilgan o'quvchilargina sahna ijrosidan oldin o'zlarini xotirjam xis qiladi. Sahna ijrosidan bir ikki kun oldin sozanda ishonchni yanada mustahkamlashi uchun musiqa asarlarini to'xtamasdan ijro etib, ba'zi murakkab jummalarni alohida takrorlashi lozim. Bunda u diqqat- e'tiborini asarning umumiy tuzilishi, uning asosiy yo'nalishiga qaratib, o'zini charchatib qo'ymasligi kerak.

XULOSA O'zbek xalq cholg'ulari xalq musiqasining ajralmas qismi bo'lib, uning tarixi, turlari va ijrochilikdagi o'rni musiqiy madaniyatning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Ushbu asboblarning nafaqat milliy musiqa an'analarini saqlash, balki zamonaviy ijrochilikda yangi izlanishlar va imkoniyatlar yaratishda ham katta rol o'ynaydi. Xalq cholg'ularining ta'lim tizimida o'rni, ularning musiqiy repertuaridagi yangiliklar va xalqaro sahnadagi ishtiroki davom etuvchi rivojlanishning asosiy yo'nalishlarini ko'rsatadi. Musiqiy ta'lim

jarayonida bu asboblardan orqali bolalar va yoshlar musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirib, milliy qadriyatlar va estetik didni shakllantiradilar.

O'zbek xalq cholg'ularining musiqiy madaniyatni rivojlantirishda keng qo'llash uchun ularni qayta ta'mirlash, nota yozuvini kiritish kerak. An'anaviy musiqa cholg'ularini o'rganish va ularda ijro etishni o'rgatish masalalari bo'yicha izlanishlarni F.M.Karomatov, cholg'ularni qayta ta'mirlash va modernizatsiya qilish borasidagi izlanishlarni esa A.I.Petrosyans olib bordilar. A.I.Petrosyans «Cholg'ushunoslik» kitobida xalq cholg'ularining asosiy guruhlarini, sinflashtirishni ilmiy asoslab bergan. Bu guruhlar oilalarini yaratib, ularning tuzilishini, texnik va badiiy imkoniyatlarini tavsiflab berdi. Shu bilan bir qatorda, ularni samarali qo'llash uchun amaliy maslahatlar ham berilgan. S.B.Saidiy Markaziy Osiyova va Yaqin sharq davlatlari milliy cholg'ulari klassifikatsiyasini yaratgan ilk (Cholg'ushunoslik "Morfologiya"si va Ergologiya"sini ilmiy jihatdan asoslab berganligi yuqorida keltirilgan. Ancha yillar mobaynida ta'lim uslubiyoti shakllandi. Xalq cholg'ularini qayta ta'mirlash va takomillashtirish natijasida tovush hosil qilishning texnik usullari, yangi ijrochilik ko'nikmalari ishlab chiqildi. Cholg'uda ijroning eshitish uslubidan nota yordamida ijro uslubiga o'tilishi o'quv repertuari ustida ko'p ishlashga, xalq cholg'ularida ijro maktablarini tashkil qilishga olib keldi.

Foydalaniladigan adabiyotlar:

1. Sh.N.Rahimov. Cholg'u ijrochiligi (dutor misolida). Elektron darslik, T., 2011.
2. Sh.Raximov – Dutor. Toshkent. G.Gulom nashriyoti. 2005.
3. Sh.N.Rahimov. Dutor. Darslik. "Musiqqa nashriyoti", T., 2010.
4. Sh.N.Rahimov, M.A.Ilxomov, Sh.S.Yusupov. Cholg'u ijrochiligi. (rubob misolida). Elektron darslik. T., 2015.
5. .X.Nurmatov – Qashqar rubobi. Toshkent. Oqituvchi nashriyoti. 2003. 6.S.B.Saidiy. Markaziy Osiyo madaniyatida urma zarbli cholg'ular (o'zbek va tojik musiqa an'analari misolida). / o'quv qo'llanma. "Musiqqa" nashriyoti. Toshkent 2008.
6. S.B.Saidiy. Cholg'ushunoslik va cholg'ulashtirish asoslari.-Darsligi /. "Musiqqa" nashriyoti. Toshkent- 2016.
- 8 S.B.Saidiy. O'zbek xalq cholg'ulari uchun partitura va klavirlar /. "Musiqqa" nashriyoti. Toshkent- 2015.
9. M.A.Ilxomov. Cholg'u ijrochiligi. "Mehnat nashriyoti", T., 2010.

Xorij adabiyotlar:

1. Mishaël Pilhofer and Holly Day “Music Theory for dummies” Indiana USA 2007. Wiley Publishing Inc.
2. James Tackett. “Fundamentals of church music Theory” Austin Christian Akappella Musik. Abilene Christian University. 2009.
3. Barbara Kreader, Fred Kern, Phailip Keveren, Mona Rejino. Piano Lessons Book 2001

